

Joanna Kowalewska

Uniwersytet w Białymstoku

Joanna.Kowalewska01@wp.pl

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1669-4097>

Konstytucyjne podstawy struktury władz federalnych w Zjednoczonych Emiratach Arabskich

The Constitutional Foundations of the Structure of the Supreme Federal Authorities
in the United Arab Emirates

Abstract: The article is devoted to the analysis of the constitutional foundations of the structure of the supreme federal authorities in the United Arab Emirates. According to the constitution these organs are: the Federal Supreme Council, the President and his Deputy, the Councils of Ministers, the Federal National Council and the Federal Judiciary. Each of these authorities has been briefly characterized here, showing all the specific features of the system of supreme state organs. The constitutional regulation of the system of supreme authorities in the United Arab Emirates is significantly expanded, but the Basic Law does not explicitly formulate the principle of the separation of powers. The most important body is the Federal Supreme Council, which is formed by the monarchs of the seven emirates. This structure of federal authorities is very original. It works in political practice, so as a consequence, the system of governance in the United Arab Emirates is exceptionally stable for an Islamic state in this region.

Keywords: Constitution of the United Arab Emirates, federal system, separation of powers, emirates

Słowa kluczowe: Konstytucja Zjednoczonych Emiratów Arabskich, system federalny, podział władzy, emiraty

1. Wprowadzenie

Zjednoczone Emiraty Arabskie to państwo funkcjonujące w takim kręgu kulturowym, gdzie bardzo ważną rolę, zarówno w życiu każdej jednostki, jak i w funkcjonowaniu państwa, odgrywa islam oraz prawo szariat. Miało to swoje odzwierciedlenie również w tworzeniu konstytucyjnych podstaw ustroju państwa. W ustawie zasadni-

czej Zjednoczonych Emiratów Arabskich¹ znalazł się między innymi przepis (art.7), który wskazuje jednoznacznie, że islam jest oficjalną religią tego państwa, szariat stanowi główne źródło prawa, zaś urzędowym językiem jest język arabski.

Kolejnym czynnikiem wyróżniającym Zjednoczone Emiraty Arabskie jest to, że stanowią one jedyną „klasyczną” federację na Bliskim Wschodzie. W jej skład wchodzi siedem emiratów², które oprócz swojej reprezentacji we władzach szczebla centralnego posiadają własne, lokalne instytucje i rządy. Każdy z emiratów jest dziedziczną monarchią autokratyczną. Wszyscy władcy emiratów tworzą najważniejszy organ – Federalną Radę Najwyższą, jak też wybierają spośród siebie prezydenta, wiceprezydenta oraz premiera³.

Zjednoczonych Emiratów Arabskich nie da się bez zastrzeżeń zaliczyć do kategorii państw o ustroju monarchicznym, albowiem wykraczają one poza tradycyjne pojmowanie monarchii. Co prawda w wymiarze federalnym tworzą ją monarchie autokratyczne (emiraty), to jednak głową państwa jest formalnie elekcyjny i kadencyjny prezydent federacji⁴.

Ta bliskowschodnia monarchia zalicza się do najnowszych państw współczesnych, albowiem proklamowanie suwerenności Zjednoczonych Emiratów Arabskich miało miejsce faktycznie dopiero w 1971 r. Wcześniej przez kilkadziesiąt lat protektorat nad terytorium dzisiejszych Emiratów sprawowała Wielka Brytania⁵. Kiedy jednak w drugiej połowie lat sześćdziesiątych XX stulecia Londyn zapowiedział definitywne wycofanie się z Zatoki Perskiej, rozpoczęły się od razu intensywne przygotowania do budowy nowego państwa i jego struktur. 30 marca 1968 roku zo-

1 W Zjednoczonych Emiratach Arabskich obowiązuje konstytucja z 1971 roku. W opracowaniu tym korzystam z tekstu konstytucji opublikowanego na stronie Ministerstwa Sprawiedliwości ZEA, www.elaws.moj.gov.ae/UAE-MOJ_LC-En/00_CONSTITUTION/UAE-LC-En_1971-07-18_00000_Dos.html?val=EL1 (15.01.2019).

2 Są to: Abu Zabi, Adżman, Dubaj, Fudżajra, Ra's Al Chajma, Szardża, Umm Al Kajwajn.

3 Zjednoczenie emiratów w jedno państwo nie było łatwym zadaniem, ponieważ różniły się one między sobą liczbą ludności, powierzchnią, stopniem rozwoju czy zasobami ekonomicznymi. Niekiedy poważną barierę utrudniającą proces integracji stanowiło także poczucie odrębnej tożsamości rodowo-plemiennej poszczególnych emiratów. Niemniej jednak, w porównaniu z niektórymi sąsiednimi państwami arabskimi, Zjednoczone Emiraty Arabskie charakteryzują się niezmiennie daleko idącą stabilnością polityczną; zob. szerzej: Z.H. Kour, *The States of Arabia*, London 1991.

4 Ostatnio na fakt ten zwracał uwagę M. Wiszowaty, *Zasada monarchiczna i jej przejawy we współczesnych ustrojach europejskich i pozaeuropejskich monarchii mieszanych*, Gdańsk 2015, s. 435; por. także G. Małachowski, *Pozycja ustrojowa monarchów państw Bliskiego Wschodu*, (w:) J. Danecki, S. Sulowski (red.), *Bliski Wschód coraz bliżej*, Warszawa 2011, s. 249.

5 Brytyjczycy objęli protektorat nad tym terytorium wraz z podpisaniem w 1892 r. układów z władcami wszystkich ówczesnych emiratów; por. M.M. Abdullah, *The United Arab Emirates. A Modern History*, London 2016, s. 29 i n. oraz R.S. Zahlan, *The Origins of the United Arab Emirates: A Political and Social History*, London 2016, s. 36 i n.

stało podpisane porozumienie o utworzeniu Federacji Emiratów Arabskich⁶, w której skład miały wchodzić emiraty tworzące dziś Zjednoczone Emiraty Arabskie oraz Katar i Bahrajn. Ostatecznie jednak Bahrajn i Katar zdecydowały się na tworzenie samodzielnych państw, więc pozostałe emiraty postanowiły połączyć się w ramach wspólnego związku federacyjnego⁷. Nastąpiło to na podstawie umowy podpisanej 18 lipca 1971 roku przez 6 emiratów, jeszcze bez emiratu Ra's Al Chajma, który zgłaszał zastrzeżenia do treści tego porozumienia. Emirat ten przyłączył się do federacji kilka miesięcy później, co umożliwiło w dniu 2 grudnia 1971 roku proklamować oficjalnie powstanie Zjednoczonych Emiratów Arabskich⁸.

Wraz z tworzeniem państwa trwały prace nad przygotowaniem tymczasowej konstytucji, która miała tworzyć podstawy ustrojowe państwa i określać zasady powoływania najwyższych organów państwa. Konstytucja Zjednoczonych Emiratów Arabskich weszła w życie 2 grudnia 1971 roku⁹. Pełniła ona początkowo rolę aktu tymczasowego, natomiast od 1996 r. Federalna Rada Najwyższa przyjęła ją jako stałą ustawę zasadniczą¹⁰.

Zgodnie z przepisami konstytucji Zjednoczone Emiraty Arabskie są niezależnym, suwerennym i federalnym państwem, składającym się z siedmiu emiratów¹¹. Zadaniem władz centralnych jest zapewnienie dialogu i ścisłej współpracy między emiratami, zwłaszcza w wykonywaniu zadań leżących w interesie całego państwa. Z przepisów konstytucyjnych wynika też jednoznacznie, że każdy z emiratów powinien szanować niezależność oraz suwerenność pozostałych podmiotów federacji, jak też zapewniać ochronę praw i wolności jednostki¹².

6 O genezie Zjednoczonych Emiratów Arabskich zob. szerzej H-B. Frauke, *Abu Dhabi, the United Arab Emirates, and the Gulf Region*, Berlin 2017, s. 126 i n.; S.C. Smith, *Britain and the Arab Gulf After Empire: Kuwait, Bahrain, Qatar and the United Arab Emirates, 1971-1981*, London 2019, s. 16 i n.

7 Por. A.M. Khalifa, *The United Arab Emirates: Unity in Fragmentation*, Boulder 1979, s. 39 i n.

8 Zob. m.in. I. Al.Abed, *The Historical Background and Constitutional Basis to the Federation*, (w:) I.Al. Abed, P. Hellyer (red.), *United Arab Emirates: A New Perspective*, London 2001, s. 133 i n.

9 Dzień 2 grudnia jest w Zjednoczonych Emiratach Arabskich świętem państwowym.

10 W kolejnych latach była ona nowelizowana, jednak zmiany konstytucyjne nie dotyczyły fundamentalnych podstaw ustroju państwowego. Konstytucja ta nie zalicza się bynajmniej do obszernych aktów normatywnych. Składa się z preambuły i 152 artykułów podzielonych na 10 części.

11 Zob. szerzej E.M. Koury, *The United Arab Emirates, its Political System and Politics*, Hayattsville 1980, s. 109 i n.

12 Prawa i wolności jednostki, które przewiduje konstytucja Zjednoczonych Emiratów Arabskich, nie odbiegają w zasadzie od zakresu praw i wolności zagwarantowanych w ustawach zasadniczych państw demokratycznych. Nie ustanowiono jednak zasady pluralizmu politycznego, a tym samym zakazana została działalność partii politycznych; por. m.in. M.A. Al Roken, *Human Rights under the Constitution of the United Arab Emirates: Guarantees and Restrictions*, „Arab Law Quarterly” 1997, vol. 12, nr 1, s. 91-107.

W konstytucji nie została *expressis verbis* sformułowana zasada, na jakiej zbudowano system rządów w tym kraju¹³. Nie określa ona przede wszystkim zasady podziału władz, jednak z jej treści da się wyodrębnić trzy zasadnicze sfery działania państwa i jego organów. Art. 48 konstytucji wymienia jedynie podmioty, które tworzą władzę centralną państwa, zaliczając do nich: Federalną Radę Najwyższą, Prezydenta i Wiceprezydenta, Radę Ministrów, Federalną Radę Narodową oraz Sądowictwo Federalne. Konstytucja wyodrębnia też (art. 120 i 121) zakres kompetencji ustawodawczych i wykonawczych organów federalnych, przewidując zarazem (art. 116 i 122), że emiraty mogą wykonywać wszystkie inne uprawnienia nieprzyznane przez konstytucję do zakresu wyłącznej kompetencji federacji¹⁴.

W ramach tego krótkiego szkicu chcę skoncentrować się na konstytucyjnych podstawach struktury władz federalnych w Zjednoczonych Emiratach Arabskich. Moim zamierzeniem jest tu przede wszystkim ukazanie pozycji ustrojowej poszczególnych organów naczelnych federacji, ich kompetencji oraz wzajemnych relacji między nimi. Postaram się też odpowiedzieć na pytanie, na podstawie analizy przepisów ustawy zasadniczej, jakiemu organowi przyznana została decydująca rola w tej monarchii konstytucyjnej. Pozwoli to być może także na określenie, jaki jest faktycznie system rządów w tym bliskowschodnim państwie arabskim. Takie cele i założenia prezentacji wybranych instytucji oraz rozwiązań ustrojowych uważam za szczególnie uzasadnione w sytuacji, gdy w doktrynie polskiego prawa konstytucyjnego nie ma opracowań poświęconych strukturze władz federalnych Zjednoczonych Emiratów Arabskich.

2. Federalna Rada Najwyższa

Zgodnie z art. 46 konstytucji Federalna Rada Najwyższa jest najwyższym organem centralnym, posiadającym rozbudowany istotnie zakres kompetencji – ustawodawczych, wykonawczych, jak też o innym charakterze, które określają wyraźnie postanowienia ustawy zasadniczej¹⁵. Radę Najwyższą tworzy w sumie siedmiu władców emiratów. Organizację, szczegółowy tryb pracy i głosowania w ramach tego gremium ustrojowego określa jego regulamin wewnętrzny. Posiedzenia Rady Najwyższej są zwoływane cztery razy w roku i mają za każdym razem charakter tajny. Każdemu przedstawicielowi przysługuje jeden głos podczas głosowań. Przy Fede-

13 Por. Ch.M. Davidson, *The United Arab Emirates. A Study in Survival*, London 2005, s. 86 i n.

14 Por. J.E. Peterson, *The Future of Federalism in the United Arab Emirates*, (w:) H.R. Sindelar, J. E. Peterson (red.), *Crosscurrents in the Gulf: Arab Regional and Global Interest*, London 1988, s. 208 i n.

15 Zob. m.in. K. Ulrichsen, *The United Arab Emirates: Power, Politics and Policymaking*, London 2017, s. 58 i n; por. K. Czajkowska, A. Diawol-Sitko, *Systemy polityczne wybranych państw Bliskiego Wschodu*, Warszawa 2012, s. 316 i n.

ralnej Radzie Najwyższej funkcjonuje stały Sekretariat Generalny, którego zadaniem jest wszelka pomoc przy wykonywaniu zróżnicowanych funkcji przez ten naczelny organ federacji¹⁶.

Zadania Federalnej Rady Najwyższej określone zostały w artykule 47 konstytucji¹⁷. Zaliczono do nich przede wszystkim takie kompetencje, jak: planowanie ogólnej polityki państwa, dążenie do osiągnięcia celów określonych w konstytucji, przygotowywanie ustaw federalnych i nadzór nad ich wykonywaniem, zatwierdzanie ustaw federalnych i dekrétów, ratyfikowanie traktatów i umów międzynarodowych, sprawowanie ogólnej kontroli nad sprawami dotyczącymi federacji. Ważnym uprawnieniem Federalnej Rady Najwyższej jest również wybór prezydenta oraz wiceprezydenta. Ponadto, ale tylko na wniosek prezydenta, organ ten zatwierdza nominację premiera, przyjmuje jego rezygnację oraz może go odwołać ze stanowiska. Podobnymi uprawnieniami nominacyjnymi dysponuje wobec prezesa i sędziów Federalnego Sądu Najwyższego. Rada Najwyższa może poza tym wykonywać wszelkie inne zadania, które wynikają z postanowień konstytucji lub ustaw federalnych¹⁸.

Przepis art. 49 konstytucji przewiduje, że w sprawach dotyczących kwestii merytorycznych decyzje w Federalnej Radzie Najwyższej podejmowane są większością pięciu członków tej Rady. Ustanowiono tu jednak dodatkowy warunek, a mianowicie wśród tych pięciu głosów muszą się znajdować głosy oddane przez emiraty Abu Zabi i Dubaj. Tak daleko idący wymóg wynika z tego, że wspomniane wyżej dwa emiraty odgrywają od początku istnienia państwa decydujące znaczenie w ramach całej federacji. Z kolei każde rozstrzygnięcie Federalnej Rady Najwyższej w sprawach o charakterze proceduralnym zapada zwykłą większością głosów¹⁹.

Federalna Rada Najwyższa obraduje na zwoływanych w tym celu sesjach, które odbywają się każdorazowo w stolicy państwa – Abu Zabi. Z przepisu art. 50 konstytucji wynika jednak, że sesje te mogą być zwoływane również w innych miejscach, ale wówczas propozycja takiej zmiany musiałaby nastąpić z odpowiednim wyprzedzeniem.

3. Prezydent i wiceprezydent

Z przepisu art. 51 konstytucji wynika, że prezydenta i wiceprezydenta wybiera Federalna Rada Najwyższa spośród swoich członków. W tym zakresie przyjęto pewien zwyczaj, zgodnie z którym prezydentem zostaje każdorazowo władca Abu Zabi,

16 Zob. <https://uaecabinet.ae/en/federal-supreme-council> (25.01.2019).

17 Przepis ten wymienia enumeratywnie zakres kompetencji Federalnej Rady Najwyższej. Zostały one określone bardzo precyzyjnie w ośmiu odrębnych punktach art. 47 ustawy zasadniczej.

18 Por. K. Ulrichsen, *The United...*, *op. cit.*, s. 90 i n.

19 O tym, które sprawy mają charakter proceduralny, stanowi regulamin wewnętrzny Federalnej Rady Najwyższej. Wynika to wyraźnie z art. 49 konstytucji.

zaś jego zastępcą (i jednocześnie premierem) władca Dubaju²⁰. Zgodnie z ustawą zasadniczą kadencja obu tych organów wynosi pięć lat, ale w jej treści przewidziano też możliwość reelekcji, co jest w praktyce ustrojowej konsekwentnie stosowane²¹. Po objęciu urzędu głowa państwa i jej zastępca zobowiązani są do złożenia przysięgi przed Federalną Radą Najwyższą. Z kolei w przypadku zwolnienia urzędu prezydenta (lub wiceprezydenta) z powodu śmierci, rezygnacji bądź też zaistnienia innych okoliczności w ciągu miesiąca musi być zwołana nadzwyczajna sesja Federalnej Rady Najwyższej, na której dokonuje się wyboru nowej osoby na opróżnione stanowisko²². Należy tu jeszcze dodać, że w przypadku nieobecności prezydenta zawsze zastępuje go urzędujący wiceprezydent.

Kompetencje prezydenta wymienia enumeratywnie art. 54 konstytucji. Większość z nich nie odbiega od klasycznych uprawnień głowy państwa, wykonywanych przez prezydenta czy monarchę w innych systemach ustrojowych.

Podstawowym zadaniem prezydenta jest zwoływanie posiedzeń Federalnej Rady Najwyższej. Prezydent przewodniczy wówczas obradom tej Rady oraz kieruje ich przebiegiem. Niezależnie od tego, w szczególnych przypadkach, jeśli pojawi się jakaś nadzwyczajna sytuacja wskazująca na konieczność innego rozwiązania, głowa państwa może zarządzić wspólne obrady Federalnej Rady Najwyższej oraz Rady Ministrów²³.

Konstytucja przewiduje, że do obowiązków prezydenta należy podpisywanie oraz ogłaszanie federalnych aktów prawnych, zaś po ich promulgacji prezydent sprawuje nadzór nad sprawnym wprowadzaniem tych aktów w życie. Poza tym prezydent mianuje, przyjmuje rezygnację oraz odwołuje premiera²⁴, a w dalszej kolejności posiada analogiczne uprawnienia wobec wicepremiera i ministrów.

Zgodnie z konstytucją rola głowy państwa sprowadza się również do klasycznej reprezentacji państwa na arenie międzynarodowej. W ramach tej funkcji do prezydenta należy też mianowanie i odwoływanie przedstawicieli dyplomatycznych Zjednoczonych Emiratów Arabskich w innych państwach oraz przy organizacjach międzynarodowych, jak również przyjmowanie listów uwierzytelniających i odwołujących akredytowanych przedstawicieli innych państw i organizacji międzynarodowych.

20 Zob. m.in. Ch.M. Davidson, *The United Arab Emirates*, (w:) Ch.M. Davidson (red.), *Power and Politics in the Persian Gulf Monarchies*, London 2012, s. 166 i n.; por. R. Chałackiewicz, *Zjednoczone Emiraty Arabskie. Historia, kraj i ludzie*, Warszawa 2011, s. 76.

21 Por. R.E. Lucas, *Rules and Tools of Succession in the Gulf Monarchies*, „*Journal of Arabian Studies*” 2012, vol. 2, s. 75 i n.

22 Rozwiązanie takie przewiduje przepis art. 53 konstytucji.

23 Zob. szerzej www.government.ae/en/about-thr-uae/the-uae-government/the-president-and-his-deputy (13.02.2019).

24 Jego decyzje w tym zakresie muszą być potem zatwierdzone przez Federalną Radę Najwyższą.

Z pozostałych kompetencji prezydenta na podkreślenie zasługują: prawo łaski lub zmiany kary orzeczonej przez sąd, zatwierdzanie wyroków, nadawanie wszelkiego rodzaju medali i odznaczeń, wykonywanie innych zadań powierzonych mu przez Federalną Radę Najwyższą, konstytucję lub ustawy federalne²⁵.

Po prezentacji konstytucyjnej regulacji statusu prezydenta oraz wiceprezydenta Zjednoczonych Emiratów Arabskich nie sposób pominąć praktyki ustrojowej w tym zakresie. Wspomniałam już wcześniej, że funkcję głowy państwa powierza się tam zwyczajowo emirowi Abu Zabi. Poza tym następcą panującego jest zawsze jego syn, a więc jest to *de facto* typowa monarchia dziedziczna. Należy wobec tego podkreślić jeszcze, że w dotychczasowej historii Zjednoczonych Emiratów Arabskich, a więc na przestrzeni niemal pięćdziesięciu lat, funkcje prezydenta-szejka sprawowały jedynie dwie osoby. W latach 1971-2004 obowiązki głowy państwa pełnił (będąc zarazem władcą emiratu Abu Zabi) Zajid ibn Sultan Al Nahajjan²⁶, zaś po jego śmierci na urząd prezydenta został wybrany syn poprzedniego władcy Chalifa ibn Zajid Al Nahajjan.

4. Rada Ministrów

Z regulacji przyjętych w konstytucji wynika, że Rada Ministrów jest federalnym, kolegialnym organem wykonawczym. W skład tego organu wchodzi premier, jego zastępcy oraz ministrowie²⁷. Rada Ministrów pozostaje pod ścisłym nadzorem prezydenta oraz Federalnej Rady Najwyższej, ponosząc przy tym odpowiedzialność za praktyczną realizację polityki wewnętrznej i zewnętrznej państwa.

Ustawa zasadnicza przewiduje, że ministrami mogą zostać tylko obywatele znani ze swych kwalifikacji oraz posiadający doświadczenie w danej dziedzinie. Premiera, wicepremiera oraz ministrów mianuje każdorazowo prezydent. Objęcie przez nich urzędu następuje po złożeniu przysięgi. Podczas sprawowania urzędu członkowie rządu nie mogą wykonywać działalności zawodowej, powinni zrezygnować ze sprawowania funkcji określonych przepisami lub powstrzymać się od dokonywania pewnych czynności²⁸.

Premier i ministrowie ponoszą solidarną odpowiedzialność przed prezydentem i Federalną Radą Najwyższą za realizację polityki wewnętrznej oraz zewnętrznej państwa. Konstytucja przewiduje także osobistą odpowiedzialność ministrów za kierowane przez nich ministerstwo, jak też za podejmowane w ramach tej funkcji decyzje.

25 Zob. szerzej m.in. A.B. Rugh, *The Political Culture of Leadership in the United Arab Emirates*, New York 2015, s. 45 i n.

26 Zob. P. Rae, *Zayed: Life of a Great Leader*, Dubai 2018.

27 Taki skład Rady Ministrów przewiduje art. 55 konstytucji.

28 Nie mogą oni między innymi dokonywać jakichkolwiek transakcji z organami federalnymi lub poszczególnymi emiratami.

Konstytucja wskazuje posiedzenia jako jedyną formę pracy rządu. Wszyscy członkowie Rady Ministrów zbierają się na posiedzeniach zwyczajnych, ale w wyjątkowych sytuacjach lub na wniosek jednego z ministrów premier może zwoływać posiedzenia nadzwyczajne. Do ważności posiedzenia wymagana jest obecność większości członków Rady Ministrów. Obrady gabinetu są tajne, a rozstrzygnięcia zapadają większością głosów. Każdemu ministrowi przysługuje jeden głos. W przypadku równego rozłożenia głosów głos premiera jest decydujący²⁹.

Zwracałam już wcześniej uwagę, że funkcję premiera sprawuje każdorazowo władca Dubaju, a więc jest to premier-szejk, co istotnie wzmacnia jego pozycję w sferze władzy wykonawczej³⁰. Premier zwołuje posiedzenia rządu, przewodniczy im i kieruje obradami tego gremium. Nadzoruje i koordynuje prace ministerstw oraz innych organów wykonawczych. Ponadto reprezentuje rząd na sesjach Federalnej Rady Narodowej. W przypadku, gdy szef rządu nie może sprawować urzędu, kompetencje mu przysługujące realizuje jego zastępca. Z kolei w sytuacji, gdy nastąpi rezygnacja premiera z pełnionej funkcji oraz w przypadku jego śmierci, odwołania lub z innych przyczyn, rozwiązaniu ulega cały gabinet³¹. Wówczas, jak przewiduje konstytucja, na żądanie prezydenta wszyscy ministrowie powinni sprawować swoje dotychczasowe funkcje do czasu wyboru nowych członków rządu.

Wraz z początkiem każdego roku budżetowego Rada Ministrów przedkłada prezydentowi szczegółowy raport (wraz z zaleceniami) na temat sytuacji wewnętrznej państwa oraz relacji z innymi państwami i organizacjami międzynarodowymi. Głowa państwa przekazuje następnie to sprawozdanie Federalnej Radzie Najwyższej. Z przepisów konstytucji nie wynika jednak, jakie mogą być skutki negatywnej oceny tego raportu przez najwyższy organ federacji.

Artykuł 60 konstytucji wymienia cały szereg uprawnień przysługujących Radzie Ministrów³². Do najważniejszych zadań tego organu federalnego należy m.in.: realizowanie ogólnej polityki w sferze wewnętrznej i zewnętrznej, przygotowywanie ustaw federalnych oraz przedkładanie ich Radzie Narodowej, sporządzanie rocznego budżetu państwa, wydawanie przepisów niezbędnych do wprowadzenia w życie ustaw federalnych, nadzór nad wykonywaniem ratyfikowanych umów międzynarodowych, kontrolowanie różnych prac w departamentach federalnych, nadzór nad wykonywaniem wyroków wydanych przez sądy federalne.

Większość ministerstw to resorty spotykane powszechnie we współczesnych systemach ustrojowych (np. finansów, spraw zagranicznych, sprawiedliwości, eduka-

29 Por. M. Lipska-Toumi, *Wprowadzenie do ustroju i prawa państw arabskich*, Lublin 2015, s. 135.

30 Jest to tym bardziej istotne, że premier pełni jednocześnie funkcję wiceprezydenta federacji. Od 2006 r. funkcję premiera-szejka sprawuje Muhammad ibn Raszid Al. Maktum.

31 Por. K. Ulrichsen, *The United...*, *op. cit.*, s. 139 i n.

32 Jest to wyliczenie bardzo szczegółowe, uwzględniające praktycznie wszystkie sfery aktywności Rady Ministrów.

cji, obrony)³³. Powołano również ministrów odpowiedzialnych za sprawy dotyczące „szczęścia i dobrego samopoczucia” czy „sztucznej inteligencji”³⁴.

5. Federalna Rada Narodowa

Z analizy przepisów konstytucji Zjednoczonych Emiratów Arabskich wynika, że Federalna Rada Narodowa jest jednoizbowym organem posiadającym cechy parlamentu. W rzeczywistości uprawnienia tego organu przedstawicielskiego są bardzo ograniczone³⁵. Składa się on z 40 członków wybieranych z każdego emiratu³⁶. Liczbę miejsc w tej Radzie wyznacza się proporcjonalnie do liczby ludności zamieszkującej dany emirat. Abu Zabi i Dubajowi przyznano po 8 mandatów, Szardży i Ra's Al Chajmie – po 6 mandatów, Adżmanowi, Umm Al Kajwajnowi, Fudżajrze – po 4 mandaty.

Należy zwrócić uwagę na to, że do 2006 roku wszystkich przedstawicieli do składu Federalnej Rady Narodowej wybierali władcy poszczególnych emiratów. Nastąpiła jednak wówczas zmiana zasad elekcji i obecnie połowa członków Rady jest wybierana przez emirów, a pozostałych wybierają specjalnie do tego powołane kolegia elektorskie³⁷.

Konstytucja ustanawia ogólną zasadę, zgodnie z którą emirat ma swobodę w zakresie sposobu wyboru członków do Rady Narodowej. Od każdego kandydata wymaga się, by był obywatelem Zjednoczonych Emiratów Arabskich, stale zamieszkiwał emirat, z którego kandyduje, miał ukończone 25 lat, posiadał zdolność cywilną, odznaczał się nieposzlakowaną opinią, nie był skazany oraz potrafił czytać i pisać³⁸. Ustawa zasadnicza wyklucza łączenie funkcji członka Rady Narodowej z wykonywaniem innej funkcji publicznej w państwie. Okres, na który można zostać wybranym, wynosi cztery lata, ale z możliwością reelekcji. Kadencja tego organu rozpoczyna się po zaprzysiężeniu przedstawicieli. Osoba sprawująca funkcję członka Rady Narodowej reprezentuje cały naród i w jego interesie działa, a nie tylko emiratu, z którego pochodzi. Mamy więc w Zjednoczonych Emiratach Arabskich typową konstrukcję mandatu wolnego, którą wzmacnia jeszcze to, że w tym systemie nie funkcjonują kla-

33 Kluczowe resorty zostały wymienione bezpośrednio w art. 58 konstytucji.

34 Obecny rząd, utworzony w 2017 roku, jest 13. w historii tego państwa. Liczy on 31 członków, z czego aż 9 urzędów ministerialnych sprawują kobiety; zob. www.government.ae/en/about-the-uae/the-uae-government/the-uae-cabinet (25.01.2019).

35 Por. Ch.M. Davidson, *The United...*, *op. cit.*, s. 226 i n.

36 Por. K. Czajkowska, A. Diawol-Sitko, *Systemy...*, *op. cit.*, s. 316.

37 www.government.ae/en/about-the-uae/the-uae-government/the-federal-national-council (25.01.2019).

38 Po utworzeniu Zjednoczonych Emiratów Arabskich wskaźnik procentowy osób niepotrafiących czytać i pisać wynosił aż 98%, co było istotnym problemem tego państwa. Obecnie odsetek analfabetów wynosi zaledwie kilka procent.

syczne partie polityczne³⁹. W przypadku zwolnienia miejsca w Radzie Narodowej w przeciągu dwóch miesięcy należy wybrać zastępcę reprezentanta, chyba że do zakończenia jej kadencji pozostały jedynie trzy miesiące.

Deputowanemu do Rady Narodowej przysługuje immunitet materialny, co oznacza, że nie ponosi on odpowiedzialności za opinie i poglądy wyrażane podczas wykonywania mandatu. Członkom Rady przyznano także immunitet formalny, zgodnie z którym nie mogą oni zostać pociągnięci do odpowiedzialności karnej bez zgody Rady Narodowej, chyba że zostaną przyłapani na gorącym uczynku popełniania przestępstwa.

Federalna Rada Narodowa zbiera się co roku na sesję zwyczajną, która rozpoczyna się w trzecim tygodniu października i trwa co najmniej siedem miesięcy⁴⁰. W nagłych przypadkach przewidziana została możliwość zwołania sesji nadzwyczajnej. Ogólnie przyjęta jest jawność posiedzeń izby. Tajne posiedzenie może odbyć się tylko na wniosek przedstawiciela rządu, przewodniczącego Rady Narodowej lub jednej trzeciej członków tego organu⁴¹. Rozpoczęcie i zakończenie sesji Rady określa dekret wydany przez prezydenta, zatwierdzony następnie przez Radę Ministrów. Ponadto prezydent dokonuje inauguracji każdej pierwszej sesji zwyczajnej, wygłaszając wtedy stosowne przemówienie. W realizacji tego obowiązku może go jednak zastąpić wiceprezydent lub premier.

Członkowie Federalnej Rady Narodowej wybierają spośród siebie przewodniczącego, dwóch jego zastępców oraz dwie osoby pełniące funkcje kontrolne, których zakres oraz formy działania są określone w regulaminie tej Rady. Okres pełnienia funkcji przewodniczącego i jego zastępców trwa do momentu zakończenia kadencji Federalnej Rady Narodowej lub jej rozwiązania, natomiast w przypadku pozostałych dwóch członków zmiana następuje już na początku następnej sesji zwyczajnej. Konstytucja przewiduje, że obrady Rady Narodowej są ważne, jeśli bierze w nich udział ponad połowa deputowanych. Uchwały zapadają bezwzględną większością głosów obecnych członków – chyba że w danej sprawie wymagana jest większość kwalifikowana.

Rada Narodowa pełni głównie funkcje konsultacyjne oraz doradcze w zakresie ustawodawstwa w stosunku do innych organów federalnych⁴². Uchwała, odrzuca, opiniuje projekty ustaw oraz może zgłaszać do nich poprawki, analizuje roczne sprawozdanie z wykonania budżetu, uprawniona jest do wzywania poszczególnych ministrów w celu przedstawiania sprawozdań oraz informacji z działalności swoich resortów, udzielania odpowiedzi na stawiane pytania lub złożenia stosownych wyjaśnień. Poza

39 Por. L. Zetter, *Lobbying: the Art of Political Persuasion*, Petersfield 2008, s. 414 i n.

40 Federalna Rada Narodowa pracuje w oparciu o swój regulamin, który określa też jej strukturę wewnętrzną.

41 Taką możliwość przewiduje art. 86 konstytucji.

42 Por. M. Herb, *The Wages of Oil: Parliaments and economic development in Kuwait and the UAE*, Ithaca 2014, s. 49 i n.

tym pod obrady Rady Narodowej muszą być przekazywane niektóre z umów międzynarodowych przed ich ostatecznym zatwierdzeniem. Organowi temu nie przyznano jednak kompetencji do inicjowania aktów prawnych oraz prawa weta⁴³.

Szczególnym uprawnieniem Federalnej Rady Narodowej jest jej udział w realizacji funkcji ustrojodawczej, czyli w dokonywaniu zmian w treści obowiązującej ustawy zasadniczej. Zgodnie z art. 144 konstytucji jej zmiana jest możliwa tylko wówczas, gdy Federalna Rada Najwyższa uzna za konieczną nowelizację konstytucji z uwagi na ważny interes państwa. W takiej sytuacji wnosi ona projekt zmiany określonych przepisów konstytucyjnych do Federalnej Rady Narodowej. Tryb prac nad projektem zmiany konstytucji, zgodnie z przepisem art. 144, jest identyczny jak proces uchwalania ustaw zwykłych. Zmiana konstytucji zostaje przyjęta, jeśli opowie się za nią większość dwóch trzecich obecnych członków Federalnej Rady Narodowej⁴⁴.

Federalna Rada Narodowa może zostać rozwiązana przed upływem kadencji przez prezydenta w drodze dekretu, ale wyłącznie za zgodą Federalnej Rady Najwyższej. W ciągu sześćdziesięciu dni od rozwiązania powinno dojść do zwołania posiedzenia nowo wybranych deputowanych. Zgodnie z przepisem konstytucji Rada Narodowa nie może być ponownie rozwiązana z tej samej przyczyny.

Nie sposób nie wspomnieć przy tym organie o postępowaniu ustawodawczym, które przebiega przede wszystkim w tej izbie⁴⁵. Zwykła procedura ustawodawcza w Zjednoczonych Emiratach Arabskich składa się z kilku etapów⁴⁶. W pierwszej kolejności Rada Ministrów przygotowuje projekt ustawy i przedkłada go Federalnej Radzie Narodowej, która może go uchwalić, odrzucić lub wprowadzić zmiany. Następnie, jeśli Rada Narodowa nie wprowadziła poprawek, Rada Ministrów przedstawia projekt prezydentowi do zatwierdzenia, ten zaś przekazuje go Radzie Najwyższej do ratyfikacji. Ostatnim etapem jest podpisanie ustawy przez prezydenta i ogłoszenie jej w dzienniku urzędowym. Sytuacja nieco się komplikuje, gdy Rada Narodowa wprowadza poprawki do ustawy. Jeśli prezydent i Rada Najwyższa zaakceptują te poprawki, dalsze etapy procesu legislacyjnego przebiegają analogicznie do tych wspomnianych powyżej. W przypadku, gdy Rada Narodowa odrzuci projekt lub zmiany przez nią wprowadzone są nie do zaakceptowania przez prezydenta lub Radę Najwyższą, organy te mogą zwrócić projekt ustawy Radzie Narodowej do ponownego rozpatrzenia. Jeżeli w toku wznowionego postępowania ustawodawczego sytuacja

43 Funkcje Federalnej Rady Narodowej określone zostały generalnie w przepisach ustawy zasadniczej, zaś zasady ich realizacji określa regulamin parlamentarny.

44 Pozostaje potem już tylko podpisanie oraz promulgacja zmienionego aktu konstytucyjnego, co należy do zakresu kompetencji prezydenta. Prezydent dokonuje zawsze promulgacji w imieniu Federalnej Rady Najwyższej.

45 Proces ustawodawczy unormowany został w art. 110-115 ustawy zasadniczej.

46 Zob. szerzej m.in. S.E. Rayner, *The Theory of Contracts in Islamic Law: A Comparative Analysis with Particular Reference to the Modern Legislation in Kuwait, Bahrain and the United Arab Emirates*, London 1991.

się powtórzy, czyli Rada Narodowa ponownie wprowadzi poprawki do uchwalonej ustawy, których prezydent i Rada Najwyższa po raz drugi nie zatwierdzą, lub odrzuci projekt, prezydent może dokonać promulgacji ustawy po jej uprzednim zatwierdzeniu przez Federalną Radę Najwyższą.

Poza zwykłą procedurą ustawodawczą w art. 113 konstytucji przewidziany został też tryb nadzwyczajny. Może on mieć zastosowanie w sytuacji, kiedy powstanie konieczność wydania aktu federalnego o mocy ustawy poza sesją Federalnej Rady Najwyższej. Wówczas Rada Ministrów jest uprawniona do podjęcia takiego aktu za pośrednictwem Rady Najwyższej i prezydenta, z tym że o jego wydaniu musi być powiadomiona Rada Narodowa już na jej następnym posiedzeniu⁴⁷.

Ustawy ogłaszane są w federalnym dzienniku urzędowym w terminie dwóch tygodni od ich podpisania przez prezydenta. Wchodzą one w życie po upływie miesiąca od daty opublikowania lub w innym określonym terminie.

6. Sądownictwo federalne

Sądownictwo federalne stanowi – zgodnie z zasadami konstytucji z 1971 roku – ostatni, piąty organ szczebla federalnego. Struktura sądownictwa w Zjednoczonych Emiratach Arabskich jest istotnie rozbudowana. Generalnie przewidziano w niej podział sądownictwa na dwa systemy – sądownictwo federalne oraz lokalne, funkcjonujące w każdym emiracie⁴⁸. W tym opracowaniu, ze względu na jego ramy, przedstawione zostanie jedynie sądownictwo federalne.

Zgodnie z art. 95 ustawy zasadniczej sądownictwo federalne składa się z Federalnego Sądu Najwyższego, federalnych sądów pierwszej instancji oraz prokuratury.

Konstytucja stanowi, że Federalny Sąd Najwyższy jest najważniejszym organem w strukturze sądownictwa. Na jego czele stoi prezes, zaś w skład tego sądu powołuje się nie więcej niż pięciu sędziów. Mianowani są oni dekretem wydanym przez prezydenta po uprzednim zatwierdzeniu go przez Radę Najwyższą.

47 Zgodnie z art. 113 konstytucji, jeśli wystąpi konieczność pilnego ustanowienia prawa federalnego między sesjami Federalnej Rady Najwyższej, prezydent wraz z Radą Ministrów mogą wydawać niezbędne akty ustawodawcze w formie dekretów, ale pod warunkiem że nie będą one sprzeczne z konstytucją. Wydane w takim trybie akty muszą zostać przedłożone maksymalnie w ciągu tygodnia do zatwierdzenia lub odrzucenia Radzie Najwyższej. Jeśli Rada Najwyższa je zatwierdzi, uzyskują moc obowiązującą, o czym zawiadamia się Federalną Radę Narodową, natomiast jeśli zostaną one odrzucone – wydane dekrety przestają mieć moc prawną.

48 W każdym emiracie funkcjonują oddzielne sądy szariatu, które rozstrzygają przede wszystkim sprawy z zakresu prawa rodzinnego. Działają one zgodnie z interpretacjami prawa islamskiego, ale podlegają Federalnemu Sądowi Najwyższemu. Oprócz tego w emiratach funkcjonują też odrębne sądy karne. Dodać tu jeszcze należy, że przewiduje się też apelacje od wyroków do właściwych sądów wyższej instancji.

Przed objęciem urzędu prezes i sędziowie składają przed prezydentem przysięgę⁴⁹. Osoby te nie mogą zostać usunięte z urzędu, z wyjątkiem takich sytuacji, jak rezygnacja, śmierć, osiągnięcie wieku emerytalnego, niezdolność do wykonywania zawodu ze względu na stan zdrowia. Podczas wykonywania swoich obowiązków sędziowie są niezawisli i nie podlegają żadnej władzy. Ponoszą odpowiedzialność wyłącznie przed prawem i własnym sumieniem⁵⁰.

Artykuł 99 konstytucji określa właściwość Federalnego Sądu Najwyższego. Przyznano mu jurysdykcję między innymi w takich sprawach, jak: rozstrzyganie sporów między organami federalnymi a emiratami, badanie konstytucyjności przepisów federalnych oraz aktów wydanych przez poszczególne emiraty, interpretacji postanowień konstytucji, przestępstw mających bezpośredni wpływ na interesy państwa, rozstrzygania konfliktów pomiędzy emiratami. Orzeczenia wydane przez Federalny Sąd Najwyższy są ostateczne i wiążące dla wszystkich. W przypadku aktów normatywnych niezgodnych z konstytucją podejmuje się niezbędne środki w celu ich zmiany lub uchylenia⁵¹.

Federacja może mieć jeden lub kilka federalnych sądów pierwszej instancji. Do ich właściwości należą pozostałe sprawy nieprzewidziane w art. 99 ustawy zasadniczej, a także materie dotyczące sporów cywilnych, handlowych, administracyjnych między państwem a osobami prywatnymi oraz kwestie dotyczące statusu osobistego, handlowego, cywilnego i obejmujące także inne zdarzenia powstałe w stolicy państwa pomiędzy podmiotami prywatnymi. Ustawy federalne określają warunki, w których można odwoływać się od orzeczeń lokalnych organów sądowych w sprawach karnych, cywilnych, handlowych i innych do sądów federalnych⁵².

Warto wspomnieć też o tym, że głowa państwa posiada uprawnienie, zgodnie z którym może dokonać zmiany orzeczonej przez sąd kary lub zastosować prawo łaski. Orzeczona przez sąd kara śmierci nie może być natomiast wykonana bez zatwierdzenia jej przez prezydenta.

7. Wnioski końcowe

Przeprowadzona w ramach tego opracowania analiza konstytucyjnych podstaw struktury władz federalnych w Zjednoczonych Emiratach Arabskich prowadzi do generalnego wniosku, że system ten odróżnia się w znaczący sposób od struk-

49 Przysięga jest składana w obecności Ministra Sprawiedliwości.

50 Konstytucja przewiduje formalnie zasadę niezależności sądownictwa, jednak w praktyce orzecznictwo sądów jest kontrolowane przez rząd; zob. K. Czajkowska, A. Diawol-Sitko, *Systemy...*, *op. cit.*, s. 317.

51 *Ibidem*, s. 318.

52 Zob. www.government.ae/en/about-the-uae/rhe-uae-government/the-federal-judiciary (15.02.2019).

tury, trybu i funkcjonowania władz naczelných w innych współczesnych państwach o ustroju federacyjnym. Posiada on przy tym wiele cech szczególnych, których nie odnajdziemy również w systemach rządów przyjętych w klasycznych monarchiach Bliskiego Wschodu⁵³.

Konstytucyjna regulacja ustroju naczelných organów w Zjednoczonych Emiratach Arabskich jest istotnie rozbudowana, ale ustawa zasadnicza nie formułuje wprost zasady podziału władz. Co prawda z obowiązujących unormowań ustawy zasadniczej da się wyodrębnić organy przynależne do trzech zasadniczych władz (ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej), ale relacje między nimi nie zostały jednak wyraźnie określone w przepisach konstytucyjnych. Utrudnia to w istotny sposób określenie funkcjonującego w tym państwie systemu rządów. Jest to oczywiście monarchia konstytucyjna, ale będąca zarazem federacją złożoną z siedmiu emiratów, a funkcję głowy państwa (prezydenta-szejka) sprawuje w niej emir jednego z podmiotów tej federacji.

Konstytucja z 1971 r. za najważniejszy organ w państwie uznaje Federalną Radę Najwyższą, w skład której wchodzi monarchowie stojący na czele siedmiu emiratów. Rolę tradycyjnej głowy państwa powierzono prezydentowi-szejkowi, którym jest zawsze jeden z członków Federalnej Rady Najwyższej, a konkretnie emir Abu Zabi. Funkcja ta przechodzi przy tym z ojca na syna, a więc jest to typowa monarchia dziedziczna.

Klasyczny organ władzy wykonawczej stanowi Rada Ministrów, ale posiada ona też swoje cechy specyficzne. Przede wszystkim na jej czele stoi premier-szejk, którym jest każdorazowo emir Dubaju. W jej skład wchodzi ministrowie, których działalność znajduje się pod nadzorem prezydenta i Federalnej Rady Najwyższej. Do sprawowania funkcji ustawodawczych powołana została Federalna Rada Narodowa, która nie pochodzi jednak z wyborów, bowiem jej pełny skład (40 deputowanych) powoływany jest w połowie przez emirów, a w połowie przez specjalnie w tym celu tworzone kolegia wyborcze. Władzę sądowniczą sprawują zaś sądy federalne, w tym zwłaszcza Federalny Sąd Najwyższy, do którego zadań należy też kontrola konstytucyjności ustaw i innych aktów normatywnych.

Taka struktura władz federalnych jest bez wątpienia bardzo oryginalna, ale sprawdza się w praktyce ustrojowej, bowiem w konsekwencji system rządów w Zjednoczonych Emiratach Arabskich wykazuje się wyjątkową stabilnością⁵⁴ jak na islamskie państwo tego regionu.

53 Por. Ch.M. Davidson, *The United...*, *op. cit.*, s. 241 i n.

54 W Zjednoczonych Emiratach Arabskich nie miała też miejsca przed kilku laty tzw. arabska rewolucja; zob. m.in. R.E. Lucas, *The Persian Gulf Monarchies and the Arab Spring*, (w:) M. Kamrava (red.), *Beyond the Arab Spring: The Evolving Ruling Bargain in the Middle East*, Oxford 2014, s. 313 i n.

BIBLIOGRAFIA

- Abdullah M.M., *The United Arab Emirates. A Modern History*, London 2016.
- Abed Al I., *The Historical Background and Constitutional Basis to the Federation*, (w:) I. Al Abed, P. Hellyer (red.), *United Arab Emirates: A New Perspective*, London 2001.
- Chałackiewicz R., *Zjednoczone Emiraty Arabskie, Historia, kraj i ludzie*, Warszawa 2011.
- Czajkowska K., Diawol-Sitko A., *Systemy polityczne wybranych państw Bliskiego Wschodu*, Warszawa 2012.
- Davidson Ch.M., *The United Arab Emirates. A Study in Survival*, London 2005.
- Davidson Ch.M., *The United Arab Emirates*, (w:) Ch.M. Davidson (red.), *Power and Politics in the Persian Gulf Monarchies*, London 2012.
- Die Verfassungen der Mitgliedsländer der Liga der Arabischen Staaten, Berlin 1995. Flanz G.H. (red.), *Constitutions of the countries of the world, Ukraine-USA*, vol. 19, New York, 2003.
- Frauke H-B, Abu Dhabi, *the United Arab Emirates, and the Gulf Region*, Berlin 2017.
- Herb M., *The Wages of Oil: Parliaments and Economic development in Kuwait and the UAE*, Ithaca 2014.
- Khalifa A.M., *The United Arab Emirates: Unity in Fragmentation*, Boulder 1979.
- Kour Z.H., *The States of Arabia*, London 1991.
- Koury E.M., *The United Arab Emirates, its Political System and Politics*, Hyattsville 1980. Lipska-Toumi M., *Wprowadzenie do ustroju i prawa państw arabskich*, Lublin 2015.
- Lucas R.E., *Rules and Tools of Succession in the Gulf Monarchies*, „*Journal of Arabian Studies*” 2012, vol. 2.
- Lucas R.E., *The Persian Gulf Monarchies and the Arab Spring*, (w:) M. Kamrava (red.), *Beyond the Arab Spring: The Evolving Ruling Bargain in the Middle East*, Oxford 2014.
- Małachowski G., *Pozycja ustrojowa monarchów państw Bliskiego Wschodu*, (w:) J. Danecki, S. Sulowski (red.), Bliski Wschód coraz bliżej, Warszawa 2011.
- Peterson J.E., *The Future of Federalism in the United Arab Emirates*, (w:) H.R. Sindelar, J.E. Peterson (red.), *Crosscurrents in the Gulf: Arab Regional and Global Interest*, London 1988.
- Rae P., *Zayed: Life of a Great Leader*, Dubai 2018.
- Rayner S.E., *The Theory of Contracts in Islamic Law: a Comparative Analysis with Particular Reference to the Modern Legislation in Kuwait, Bahrain and the United Arab Emirates*, London 1991.
- Recueil des constitutions des pays arabes, Bruxelles 2000.
- Riescher G., Thumfart A. (red.), *Monarchien*, Baden-Baden 2008.
- Roken Al M.A., *Human Rights under the Constitution of the United Arab Emirates: Guarantees and Restrictions*, „*Arab Law Quarterly*” 1997, vol. 12, nr 1.
- Rugh A.B., *The political Culture of Leadership in the United Arab Emirates*, New York 2015.

Smith S.C., *Britain and the Arab Gulf After Empire: Kuwait, Bahrain, Qatar and the United Arab Emirates, 1971-1981*, London 2019.

Ulrichsen K.C., *The United Arab Emirates. Power, Politics and Policy-Making*, London 2017.

Wiszowaty M., *Zasada monarchiczna i jej przejawy we współczesnych ustrojach europejskich i pozaeuropejskich monarchii mieszanych*, Gdańsk 2015.

Zahlan R.S., *The Origins of the United Arab Emirates: A Political and Social History*, London 2016. Zdanowski J., *Historia Arabii Wschodniej*, Wrocław 2008.

Zetter L., *Lobbying: the Art of Political Persuasion*, Petersfield 2008.